

- भगवद्गीता सर्वसाठी -

श्रीमद्भगवद्गीता हा अद्भुत ग्रंथ केवळ रानी, विद्वान पंडितांचा आहे हा गौरसमज प्रथम डोक्यातून काढून टाकण्यात आला. ही गीता अगदी सर्वसामान्य लोकांसाठी आहे. मुळात तो केवळ तत्वज्ञानाचा ग्रंथ नाही तर तो आचरणाचा ग्रंथ आहे. गीता ही सर्वांना सामावून घेणारी, आपलेसे करणारी आहे. माणूस म्हणून जन्मलेल्या प्रत्येकासाठी - मग तो कोणत्याही धर्म, पंथ, क्षेत्रदाय, देश किंवा वर्णाचा असो - मार्गदर्शक ठरते.

हजारो वर्षे उलटून गेली तरी आजही ती नित्यनूतन आहे. गीता हा खरं तर रत्नाकर आहे. या सागरात जिनक्या वेळा डुबक्या माराल तिनक्या वेळी नवनवीन रत्ने हाताळता लक्षात. आयुष्यभर गीतेचा अध्यास करणाऱ्यांना सुद्धा प्रत्येक वेळी गीतेचा एक नवीनच पैलू सापडत जातो. आणि अचरणीय आनंद देऊन जातो.

भगवद्गीता हा हिंदूंचा ग्रंथ आहे हा आणखी एक गौरसमज आहे. तो सर्वधर्मीयांचा आधार आहे. गीतेत अनेकदा 'स्वधर्म' असा उल्लेख येतो, मात्र तिथे त्याचा अर्थ 'स्वकर्म' असाच आहे. गीतेत कुठेही कर्मकांड सांगितलेले नाही. परंतु प्रत्येक कर्म समरस होऊन ऊनप्रकारे आणि निस्वार्थीपणे करायला सांगितले आहे. आणि हीच गीतेची विशेषता आहे.

गीतेच्या विषयांमध्ये त्रैविध्य आहे. प्रत्येक अध्यायात एक योग सांगितला आहे. मात्र गीतेच्या उपासकांना निरनिराळे मार्ग निवडण्याचे स्वातंत्र्य निश्चितपणे आहे. त्यात ज्ञानयोग, कर्मयोग, भक्तियोग, ध्यानयोग अशी विविधता असली तरी कुठेही विरोधाभास नाही. कारण शेवटी सर्व मार्ग एकाच परमात्म्यापर्यंत जाऊन पोहोचतात. रस्ते वेगळे असले तरी अंतिम गन्तव्यस्थान एकच आहे. स्वामी विवेकानंदांच्या मते तर गीता म्हणजे विविधरंगी फुलांचा आकर्षक गुच्छ आहे.

गीतेत ७०० श्लोक आहेत आणि ३८ अध्यायांमध्ये ते विभागले आहेत. कुफडेत्रावर जेव्हा धर्मयुद्ध सुरू होते अशा वेळी घडलेला हा भगवान श्रीकृष्ण व धनुर्धारी अर्जुन यांच्यातील संवाद आहे. ब्रह्म पाहता अर्जुनाला युद्धासाठी

प्रवृत्त करने है गीतोपदेशार्थे मुख्य उद्दिष्ट्य वारत उसके तरी तो एकमेव हेतु नहीं. मानव मृणुन जन्मके ल्या प्रत्येकाला स्वधर्मिचे भान आणून देणे हा खरं तर गीतेचा मुख्य हेतु आहे. आणि खरोखर गीतेचे पठण किंवा अभ्यास पुनःपुनः व्हायला कामत्यावर तर स्वधर्मिची, स्वधर्मिची जाणीव स्पष्टपणे होतेच होते आणि हेच गीतेचे फलित आहे.

ही भगवद्गीता बोध करणारी असली तरी त्यात फक्त उपदेश नाही तर संवादांमुळे त्याला नाट्यमयता आली आहे. आणि अर्जुनसुध्या साधासुधा श्रोता नाही तर विचक्षण श्रोता असल्यामुळे आणि ज्यू आपल्याच मनातले प्रश्न तो विचारत असल्यामुळे उत्सुकता टिकून राहते. कुठेही कंठळा किंवा शिष्य येत नाही. यातील मुख्य बक्ते अशी कृष्ण व अर्जुन असले तरी या नाट्यमय प्रसंगांचे निवेदन संजयने केले आहे. संजय हा सर्वशास्त्रसंपन्न, विद्वान आणि मुख्य म्हणजे निपक्षपाती आहे. आणि म्हणूनच व्हा महर्षी वेदव्यासांनी त्याला दिव्यदृष्टी दिली. याव्यतिरिक्त अंध शूतराष्ट्राने एकच प्रश्न विचारला आहे. त्याच प्रश्नापासून गीतेचा संवादाला सुरुवात होते. आणि जिहासु अभ्यासक त्या नाट्यमय प्रसंगात गुंतत जातात. साधकांना त्यातील विविध पैलू खुणावत असतात तर सर्वसामान्य जनांना देखील त्यात अमूल्य असे काहीतरी सापडत जाते.

तस्थानत्रयीमधील उपनिषदे आणि ब्रह्मसूत्रे जाणून घेण्यासाठी कुशाग्र बुद्धि व गुरुंची कृपा हवी. मात्र त्यात सांगितलेले नव्यज्ञानच अधिक सोपे, सुलभ होऊन गीतारूपाने आपल्यासमोर आले आहे. संस्कृतचे गुजवी ज्ञान असणाऱ्या सर्वसामान्य अभ्यासकांना सुध्या गीतेचा अर्थ थोडाफार तरी समजतो. कारण खरोखर गीतेची भाषा अनिशय सोपी व सुमधुर आहे. कृष्ण व अर्जुनासाठी वापरलेली विशेषणे, संबोधने, क्रियापद या सर्व रचनेतून मेमकेपणा समोर येतो. अर्थात ही सर्व व्यासांची प्रतिभा आहे. आणि अशी गीता आपल्यासमोर आहे तशीच तशीच संवादरूपाने घडली नसावी कदाचित! म० व्यासांनी तो संवाद संकलित

करून, त्यात उपनिषदातील तन्त्रज्ञान सुबोध करून त्याची भर घातली असावी आणि मंत्र विषयानुसार त्यांचे इतर भाग केले. हे सर्व कार्य ज्या दिवशी पूर्ण झाले तो दिवस होना मार्गशीर्ष शुद्ध एकादशीचा म्हणजे मोहादा एकादशी। याच दिवसाला आपण 'गीताजयंती' म्हणतो.

गीता हे सर्व शास्त्रांमधील श्रेष्ठ शास्त्र तर आहेच परंतु ती सर्वश्रेष्ठ कलादेखील आहे. म्हणजे शास्त्र हे सिध्दांत मांडण्याचे काम करते आणि कला नेच सिध्दांत आचरणाने आपायला शिकवते. ज्ञान (Knowledge) वेगळे आणि त्याचे उपायोजन (Implementation) वेगळे! मात्र या दोन्ही आघाड्यांवर गीता महत्त्वाची कामगिरी बजावते. सिध्दांत नेहमीच गहन असतात. मात्र त्यांना कलेची जोड दिली की त्यात सोपेपणा येतो, सहजता येते. खरं पाहिले तर ही गीता म्हणजे ब्रह्मविद्या आहे. परंतु सारूपाने ती आपल्यापथित आत्म्यामुळे स्थायीक गूढ तन्त्रज्ञान सुलभ होते आणि ते आचरणात आणणे सहज शक्य होते.

शास्त्रानुकूल व्रतन करणाऱ्या व्यक्तीला आपोआपच परमेश्वरी बळ प्राप्त होते. या गीतामाडलीचे बोर एकदा घरले की पुढ्या मार्ग आपोआप दिसायला लागतो. माणसाने जीवन दुःख, संकटांनी भरलेले आहे या विषयी दुमत नाही. परंतु संकटात बळ देणारी, दुःखात फुंकर घालणारी आणि आनंदाच्या प्रसंगी आनंद विगुणित करणारी ही गीताच आहे. भगवान श्रीकृष्णांनी अर्जुनाच्या निमित्ताने हा गीतापदेश संपूर्ण मानवजातीला केला आहे. भौतिक व आध्यात्मिक अशा सर्व समस्यांचे निराकरण यात स्पष्टपणे केले आहे. आपल्या संघर्षमय जीवनात कधीतरी अंधाराने चटकन दिवा लागला असा एखादा श्लोक आठवतो आणि संकटाचे आपोआप निराकरण होऊन जाते. पुढ्या मार्ग सुलभ होऊन जातो.

भगवद्गीतेतील तन्त्रज्ञानाच्या अभ्यास ही फार पुढची गोष्ट आहे. मात्र भगवद्गीतेच्या केवळ स्पष्ट उच्चारणातही व्यक्तीवर अनेक सुपरिणाम दिसून येतात. सर्वप्रथम म्हणजे

भगवद्गीता सर्वांशही

४

बाणी शुद्ध होते. अनेक कठीण उच्चारण करता करता जिथेचे सामर्थ्य वाढते. स्मरणशक्ती सुधारते. त्यातून आत्मविश्वास वाढतो. हे झाले बाह्य परिणाम! गीता पठणामुळे शरीरातील अंतस्त्रावी ग्रंथींवर योग्य तो परिणाम होऊन पचनक्रिया उत्तम होते. चांगली भूक लागते. गीता म्हणत असताना आपोआप प्राणायाम होऊन स्वासावर नियंत्रण येते. आश्चर्यकारकरीतीने स्वसनाचे आजार नियंत्रणात येतात. पठण करणाऱ्याबरोबरच नुसते श्रवण करणाऱ्याला देखील एका अद्भुत शांतीचा अनुभव येतो. वृत्तींमध्ये पाळट होतो. राईट विचार आपोआप कोप पावतात. केवळ चांगले विचार मनात धोकू लागतात. झमाशीकता वाढते. क्रोधावर नियंत्रण येते. भूतमात्राविषयी प्रेम जिहाळा वाढू लागतो. भूक व निद्रा या नैसर्गिक गोष्टींवर ताबा मिळवता येतो. इतकेच नाही, तर ज्या ठिकाणी वारंवार गीतापठण सुरू असते अशी वास्तू शुद्धा मंत्रोच्चारणातील स्पंदनामुळे पवित्र होते. अनेक अभ्यासक संपूर्ण गीता मुखोद्गत करतात.

नित्य पठण करतात. परंतु हा केवळ एक रूपा आहे. गीता नुसती कंठस्थ कढन चालणार नाही, तर जी हृदयस्थ व्हायला हवी. न्यातीक प्रत्येक विचारावर, शब्दावर चिंतन, मनन घडायला हवे. अनेक विद्वानांनी गीतेतील तज्ज्ञांनावर भाष्य केले आहे. आपले विचार मांडले आहेत. अभ्यास करत असताना क्रयापित त्यामध्ये विरोधाभासही आढळेल. परंतु प्रत्यक्ष गीतेमध्ये कुठेही विरोधाभास नाही. परस्परांना द्वेद देणारे विचार नाहीत. कर्मकांडाचे कुठेही समर्थन केलेले नाही. उलट निकट मनाने निष्काम कर्मयोगा कसा आचरणात आणता येईल याचे बहुमोल मार्गदर्शन गीता आपल्याला करते. ही भगवद्गीता अंधारातून प्रकाशाकडे नेते. अज्ञान्याला राहणा बनवते. मुखदुर्बळाला बळके बनवते. पांगळ्याला डोंगर ओळखून जाण्याचे सामर्थ्य देते. अशा अभ्यासकांना साहजिकच आयुष्यातील कष्टान मोक्ष्या संकटांचा त्रास जाणवत नाही.

भगवद्गीता सर्वांश

५

पठणे संकटे येत नाहीत असे नाही. प्रारब्धानुसार ती येतच राहतात. ती अशक आहेत. मात्र त्यांच्यावर मात्र करण्याचे सामर्थ्य गीतोपासकांना मिळते. अवघड प्रसंगी योग्य निर्णय घेण्याची सारासार विवेकबुद्धी त्यांना लाभते. बहुतेक सर्वच निर्णय योग्य ठरतात.

मात्र त्यासाठी केवळ गीता पठण पुरेसे नाही. पुस्तकी पांडित्याने गीतेतील शब्दांचा अर्थ, वाच्यार्थ किंवा अगदी लक्ष्यार्थ देखील समजेत. परंतु ही गीता स्वर्शाने आयल्यात मुरल्यासाठी आपल्या बुद्धीचा स्तर उंचावायला हवा. बुद्धीकडून मेधा, मेधेकडून प्रज्ञा आणि प्रज्ञेकडून प्रतिभे पर्यंत वाटचाल घ्यायला हवी. आणि हे सामर्थ्य वाढवण्याचे कामही करणे गीतामाताच! निळा वेदने करुन आपण तिचेच आशीर्वाद मागूया!

सर्वेऽपि सुखिनः सन्तु सर्वे सन्तु निरामयाः।
सर्वे अद्राणि पश्यन्तु मा कश्चिद् दुःखमाप्नुयात् ॥

फोन: 020-25386964
9373366611

माधवी रघुवीर जोशी
डी-एफ, बुडकड
गांधी भवनजवळ
कोथरुड, पुणे ४११०३८.